БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
Изходящ № ..... дата ..... 201 г.
Входящ № 105 дата 13.02 2023 г.
София 1113, бул. Шипченски проход № 52, бл. 17
тел.: 02/ 979 29 98 ; факс: 02/ 870 21 91

РЕЦЕНЗИЯ

За научно-изследователската и организационна дейност на гл. ас. д-р Ваня Петрова Стоянова, кандидат за доцент в направление 2.2 История и археология, научна специалност „История на България /Тракийският въпрос след 1878 г.“, обявен в „Държавен вестник“, бр. 95, 29 ноември 2022.

Д-р Стоянова участва като кандидат на обявения конкурс с една монография и близо петдесет статии и студии, публикувани в научни издания, реферирани и нереферирани в съгласие със счетоводната система, наложена на историците от последната карикатура на Закон за научните степени и звания, и внушителен опит в организацията и издаването на исторически проучвания.

Самата кандидатка е направила изчисления, съгласно наложената ни методика за научните приноси. Лично аз категорично не съм съгласен с тази методика, която измерва на килограм трудовете на изследователите и обръща минимално внимание на действителните научни приноси. Само като пример – в нея се дават едни и същи точки за дисертация, която е била възторжено приета от журито и такава, която едва-едва е минала с минимален брой гласове. Искрено се надявам, че в скоро време тя ще бъде преработена. Според изчисленията на д-р Стоянова, тя покрива предвидените от правилата минимални наукообразни изисквания. Използваната дума „наукообразни“ не е грешка. Така или иначе, д-.р Стоянова е достатъчно опитен изследовател с години успешни изследвания зад гърба си, активно участие в национални и международни научни изяви и е в състояние сама да поема отговорността си за конкурса.

Основното заглавие, с което д-р Стоянова се явява на конкурса е „Българите в Турция /1913-1945/, София, Институт за исторически изследвания, 2022.

Проблемът, на който д-р Стоянова е посветила своята хабилитация, е важен проблем за историците, но и не е не по-малко важен и за политиците, и дипломатите, които начесто опитват да решават възникналите въпроси ,като че те са възникнали от небитието, а не че са опрени на десетилетия успехи и грешки при решаването им, та всеки път правят отчаяни опити наново да открият Америка.

Колкото и да ми е неприятно да го кажа, ще подчертая, че изследваният от д-р Стоянова проблем успешно е загърбван с години от българската историческа наука като цяло. На пръсти се броят професионалистите, които са му отделили нужното внимание. При това, с малки изключения, повечето проучвания, публикувани досега, спират някъде към средата на 20-те г. Огромната част от останалите, които д-р Стоянова е използвала и скрупульозно цитира /както впрочем е редно/, засягат най-вече българо-турските междудържавни отношения, а българите в тях се мяркат повече като една допълнителна мазка в тоналността на нарисуваната картина.

Това е удивително ако имаме предвид, че за проблема не липсва нито архивна документация /грижливо издирена от кандидатката/, та и спомени на хора с опит в проблематиката.

Проблемът, който изследва д-р Стоянова е от т.нар. „регионални проблеми“. Това личи и от библиографията на монографията, в която с малки изключения, цитираните и използвани статии и монографии са дело на български и турски автори, като за турските ни колеги проблемът действително е ентостепенен. С това наблюдение не искам да омаловажа постигнатото от д-р Стоянова и значимостта на въпросите, които разглежда. Точно обратното, това е един от тези проблеми, които са изключително важни за изграждането на националната идентичност; за разбиране на процесите в дипломатическите взаимоотношения; проблем за разликата между истинския и прокламирания патриотизъм; за необходимостта да не се лишаваме от някои от корените си, колкото и маловажни да изглеждат те, защото без тях ще изсъхне дървото на националното ни чувство /не искам да кажа самочувствие, защото в думата се съдържат други, ни винаги верни и приятни елементи/.

Важно е уточнението, което д-р Стоянова прави още в началото, че обект на изследването ще бъдат българоезичните християни, които са и предмет на договорите и данни за които се съдържат в документацията на Екзархията. Само че се чудя кога наш изследовател ще се опита, колкото и трудно да е това, да изследва пътя на българоезичните мюсюлмани от Родопите, Североизточна България и Горноджумайско, които по различно време се преселват в Турция. Засега интересът, доколкото го има, е съсредоточен предимно върху последните изселвания от България. И това ме навежда на едно несъгласие – струва ми се, че заглавието можеше да е по-точно, доколкото сега

изключва български поданици евреи, да речем, които по редица причини живеят поне за известно време в Турция.

Споделям предпазливостта на автора при правене на изводи. Това е наложено от двусмислеността, ограничеността и често недостатъчната достоверност на изворовия материал. Най-често това се случва в областта на историческата демография.

Авторът съвсем справедливо посочва и изяснява, че наред с другите ограничителни условия за дейността си след войните от 1912-1913 г. Българската екзархия в Цариград е изключително затруднена и от продължаващата схизма, която я поставя в много нестабилна позиция спрямо турските власти. И един въпрос – доколкото се разбира от изложението, тя не поддържа връзки с другите църкви в Цариград. Вярно ли е това впечатление?

Интересна база за сравнение дават вътрешните конфликти сред българите в Цариград, спречкванията и несъгласията с църковните власти, обвиненията срещу тях. Както изглежда, това е постоянен проблеми във всички български земи, но сега в република Северна Македония подобни дрязги дават „основание“ на техните историци да пишат за борбата на „македонците“ срещу Екзархията. Тези конфликти дават повод на автора да направи и редица „камео“ портрети на наши църковни и обществени дейци, които дообогатяват представата ни за разглежданите проблеми.

Интересни са страниците, посветени на развитието или по-скоро на упадъка на оцелелите български училища в Източна Тракия и Цариград. За съжаление, не успях да разбера от текста, какъв е точно правният им статут. Това че се преследват и ограничават от турските власти – независимо дали са на империята или на републиканска Турция, е ясно и е убедително защитено с десетки примери, но не е ясно какво е отношението към издаваните от тях дипломи в Турция и в България и дали, въобще са били издавани такива. Кои от училищните документи се признават от официалните власти и въобще признават ли се някои от тях? Предполагам, че при изселване в България се признават от българските власти, но това трябваше да се каже. Няма и дума за учебниците, по които се преподава и дали въобще има учебници и какво е съотношението на преподаваните знания в царство България и тези в Турция. И за да задам конкретен въпрос – ученик завършил най-висшата степен на българско училище в Турция може ли да постъпи в български университет.

Налага се впечатлението, че поддържащите българските училища, пращайки децата си в тях и тези, които вземат участие в българските културни и благотворителни инициативи правят това най-вече поради едно, инстинктивно бих казал, спазване на традицията.

Дотолкова, доколкото въпросът за българите в Турция е въпрос и на междудържавни отношения, авторът не е могъл да избегне излагането на преговорите, особено през периода 1918-1925 г. Перипетиите около Севърския договор, Лозанската конференция, Ангорския договор и въобще около мястото на Тракия в международните отношения в Югоизточна Европа, както посочва и самата д-р Стоянова, са достатъчно добре изяснени в българската историография, та и затова на мен поне ми се струва, че тези страници можеха да бъдат малко съкратени или обобщени.

При преговорите в началото на 20-те г. прави впечатление политическият наивитет на земеделското правителство по отношение на Източна Тракия и възможността за връщане на българските бежанци. Тук, умело скритата - според българските дипломати - но всъщност напълно открита за турските им колеги цел, е България да си възвърне поне до известна степен ролята на фактор в областта.

А пълната липса на реализъм, характерна за довоенната ВМОРО, продължава да важи и за тракийската емиграция и искането й за автономия на цяла Тракия. Дейците на организацията си затварят очите пред горчивия факт, че в една евентуално обединена и автономна Тракия българите пак ще са малцинство и етническо, но и икономическо.

В крайна сметка, Лозанският договор в преговорите за който на практика българите в Турция не участват и никой от победителите не зачита техните права, фиксира окончателно поражението на България в световния конфликт и регионалните му измерения.

В тази връзка има два интересни случая, на които авторката се спира. Първият е неуспешната мисия на митрополит Стефан. Свещенослужителят и по време на Първата световна война и през 30-те г. има амбицията не само да бъде участник, но и важен действащ елемент на международните взаимоотношения, но във всички случаи амбициите му претърпяват крах.

Вторият за мен е странният за опитен дипломат наивитет, който проявява Симеон Радев в меморандумите си за Екзархията. Справедлив е изводът на д-р Стоянова, че те са насочени повече към миналото, отколкото към бъдещето.

Изложението на автора за мястото на бежанците от Източна Тракия в преговорите за Ангорския договор само доказва отдавна известната максима, че един писмен договор има реална тежест, само ако и двете страни виждат осезаема полза от него или едната е дотолкова силна, че да наложи своето тълкувание. Както и става в българо-турските отношения. Което личи и от множеството оплаквания за липсата на реципрочност в учебното дело. Въобще, всичко напомня анекдота за това как турците обяснявали на испанците, че тяхното „агале, агале“ било същото като испанската „маняна, маняна“, но без нейната „излишна“ прибързаност.

Малцинствата, останали в друга страна, след конкретна военна загуба, могат да се чувстват повече или по-малко сигурни само, когато за гърба им стои мощна държава, която не би се поколебала да ги защити и с военна сила, когато това е нужно, както става с германците в Южен Тирол, в Судетите или в Шлезвиг Холщайн. Ако държавата, евентуален покровител, е относително слаба и демократична, малцинствата й в годините между двете световни войни като правило са изоставени и принудени да приемат господстващата култура, както става с карелите и вепсите в руския Северозапад. Както посочва и д-р Стоянова халдейците, несторианците и асирийците са лишени от всякаква правна защита в договорите поради липса на държава, дори тя да е слаба като България, която да застане зад тях. В тази връзка ми се искаше да видя едно сравнение на българския опит в защита на малцинствата с опита на други държави.

Впечатлението, което се налага от текста на монографията е, че българите, живеещи в Турция, на практика не се интересуват и нямат отношение или не проявяват това отношение към събитията в България през тези години, а са затворени в своя собствен, подчиняващ се на чужд диктат свят. Доколкото може да се разбере, те нямат никакви икономически контакти с България или икономическата им тежест е дотолкова незначителна, че за контакти не можем да говорим.

Може би трябваше да се обърне повече внимание на обществената нагласа в София по източно тракийския въпрос. Може би, по-подробно трябваше да се използва периодичният печат, защото до документите във Външно министерство емигрантите

рядко имат достъп и контрол. Във всеки случай, нерадостната картина е, че българското общество, като цяло, се отказва от Източна Тракия и в реалността, и в мечтите си. И това личи и от мястото, което заема или по-скоро не заема, областта във взаимоотношенията на България с ОН, за разлика от Македония.

Ако не друго, изследването на д-р Стоянова и използваната от нея литература ясно показват незначителното, маргинално място, което нашият регион заема в световната проблематика след Балканските войни - нещо, което често обичаме да забравяме.

Имам няколко дребни забележки. Авторката до известна степен си противоречи /289/, когато пише за „по-точна картина“ на българското демографско присъствие, а по-долу на същата страница всява съвсем основателни съмнения за тази точност. На 295 стр. се повтарят едни и същи статистически данни. Струва ми се, че и тук бе и мястото да се поразсъждава върху сравнимостта на използваната историческа статистика. Сега това се възприема едва ли не като даденост, което струва ми се, съвсем не е така.

Всъщност с едно –две изключения, българският политически елит не предлага нищо оригинално в областта на правата на малцинствата, задоволявайки се да се движи в коловозите на решенията на западноевропейските големи държави, въпреки несъотносимостта им с нашия случай.

Впечатляващо е желанието на автора – до голяма степен осъществено – да пише на разбираем и лек език, да доближи тази специфична проблематика до съзнанието на читателя.

Заглавието, по мое мнение е принос в съвременната българска историография.

Другите статии, които д-р Стоянова е приложила, за да подкрепи кандидатурата си са, както е обичайно, са главно подготвителни етапи в разработването на проблемите, на които по-късно се е спряла в монографията. Положително оценявам това, че в някои от тях тя излиза извън хронологическите граници на предложената монография. Интересен щрих в проучванията й, който няма връзка с тематиката на хабилитацията са тези, посветени на историята на киното у нас. Тя е участвала и в различни международни научни проекти.

Д-р Стоянова е представила всички изискуеми документи – които впечатляват с бюрократическото си излишество – и които напълно отговарят на рамките, поставени в закона.

В заключение смятам, че научната, международната и исторически организационната дейност и продукция на д-р Ваня Стоянова, напълно удовлетворяват изискванията за преминаване към следваща степен в кариерното й израстване и дори смятам, че тази стъпка е позакъсняла. Аз ще гласувам положително и призовавам и другите членове на журито да го сторят.

Чл. кор. проф. дин Иван Илчев

9.02.2023.